

УДК 314.743:477

*Г.А. ДМИТРЕНКО,
доктор економічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних
досліджень НАН України*

СТРАТЕГІЧНИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ МАСОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ У СУВЕРЕННІЙ УКРАЇНІ

Постановка проблеми. В історичному ракурсі масові еміграційні процеси в Україні відбувалися неоднозначно і, як правило, були пов'язані з великими історичними подіями. Характерним щодо цього були й ХХ ст., коли хвилі масової міграції були зумовлені Жовтневою революцією, Другою світовою війною, розпадом СРСР. Якщо перші дві хвилі можна вважати певною мірою примусовими, то еміграційна хвиля після 1991 року є добровільною (у пошуках кращої долі) і мала, в основному, трудовий характер.

За приблизними підрахунками, за період становлення суверенної України за кордон виїхало до 3 млн. чоловік у пошуках роботи. Велика кількість з них виїхала туди на постійне місце проживання. Загрозливим для країни є також явище, пов'язане з бажанням значної частини українських старшокласників і студентів працювати і жити за кордоном.

Враховуючи деструктивний характер вищезазначених явищ, що негативно впливають і на імідж країни, і на якість трудового потенціалу, і на національну економіку в цілому, варто глибше розібратися у причинах цих явищ з метою обґрунтування суттєвих управлінських рішень щодо оздоровлення ситуації.

Стан вивченості проблеми. У світовій науці міграції приділяється велика увага у зв'язку з її значним впливом на соціально-економічні процеси в умовах розвитку світового суспільства. Можливо, немає сенсу в цій статті розглядати різні аспекти цього складного комплексного процесу, яким є міграція, і яку вивчають не тільки вітчизняні вчені, а й велика кількість спеціалістів із близького і далекого зарубіжжя.

Зусиллями вітчизняних вчених у останні роки досліджувались теоретичні засади міграційних та етнодемографічних процесів, розвиток міграційних процесів населення України, вплив міграції на соціально-демографічний розвиток, міграція у системі чинників етнічного розвитку, прогнозування міграційної ситуації в Україні, інформаційне забезпечення аналізу міграції і етнічного складу населення та ще багато інших важливих питань [4, 6].

Останнім часом з'явилися праці, де висвітлюються проблеми напливу мігрантів з країн Азії, Африки, Близького та Середнього Сходу та інші [1]. Окремо слід відзначити найактуальніші нині для України дослідження, що пов'язані з питаннями трудової міграції в регіональному аспекті [8], а також у зв'язку з розширенням ЄС [5, 9].

Однак, на погляд автора, недостатньо уваги приділяється дослідженню таких чинників і причин деструктивних еміграційних процесів в Україні, які надали б наукову основу для конструктивних управлінських змін ситуації в країні на краще.

Мета та завдання статті полягають у висвітленні конструктивного підходу до аналізу глибинних чинників деструктивної еміграції населення в суверенній Україні і визначенні напрямів розроблення та реалізації такої концепції управління, яка була б зорієнтована на усунення цих негативних чинників.

Виклад основного матеріалу. Автор вважає, що дослідження конкретних причин масової еміграції населення слід починати, базуючись на тезі: “Щасливі країну не покидають” (винятком може бути вдалий шлюб із закордонним партнером).

Особливий інтерес щодо цього становлять напрацювання Е.Уайта з університету Лестера, який у 2006 р. провів специфічне дослідження. Він спробував визначити найщасливіші і найнещасливіші країни світу. Своє дослідження він побудував на опитуванні 80 тис. людей із 178-и країн і сотні досліджень міжнародних організацій, в тому числі ООН і Всесвітньої організації охорони здоров'я. Е.Уайт створив Всесвітню карту щастя, на якій представлено рейтингові показники усіх країн. Найбільш нещасливими країнами, за даними цього дослідження, є Бурунді, Зімбабве і Конго. Україна і Молдова очолюють останню п'ятірку – відповідно 174-е і 175-е місця (детальніше про це див.: дисертаційне дослідження А.Л.Баланди “Соціальні детермінанти національної безпеки України: теорія, методологія, практика”, с.257–258).

Характерно, що наведені дані Е.Уайта майже корелюють з результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології, які були представлені в 2006 р. (табл. 1). Не коментуючи дані цієї таблиці, автор хотів би звернути увагу читачів на можливість отримання відповіді на запитання: “Що робити з цими даними? Чи можуть вони допомогти змінити ситуацію в країні на краще?”

Із таблиці видно, що ситуація в країні – із несприятливих, якщо не сказати така, що пригнічує. Відомо, що при опитуванні багато що залежить від вибору репрезентантів і факторів (їх інтерпретації в анкетах) для виявлення ступеня задоволеності потреб. Але навіть не зовсім досконалий їх вибір загальну картину навряд чи змінить (якщо, звісно, не опитувати одних лише високопосадовців і успішних бізнесменів).

Отже, перед сучасною вітчизняною наукою стоїть стратегічна задача: проаналізувати ситуацію з конструктивних позицій для того, щоб спочатку на концептуальному (мета даної статті), а потім і на технологічному рівнях запропонувати дієві варіанти її вирішення.

Причому пропозиції не повинні бути у вигляді декларації типу: “треба дати усім роботу і більше платити людям”, а слід використовувати методи конструктивного аналізу задля підготовки науково-обґрунтованих рекомендацій системного характеру на єдиному базисному векторі.

Реалізація технології конструктивного аналізу пов'язана з уточненням понятійного апарату і відображенням його у параметричному вигляді, класифікацією основних факторів і їх параметрів, виявленням джерел впливу на ці параметри і системним уявленням про можливість зміни цього впливу.

Таблиця 1

**Вплив задоволеності різними аспектами життя на рівень щастя в 2006 р.
(кваліметрична оцінка)**

№ п/п	Аспекти (фактори) життя	Коефіцієнт рівня задоволеності
1.	Сім'я	0,469
2.	Особисте (інтимне) життя	0,440
3.	Здоров'я	0,381
4.	Рівень матеріальної забезпеченості	0,349
5.	Ставлення оточуючих людей	0,328
6.	Поведінка дітей, розвиток їх особистих якостей (для тих, хто має дітей)	0,323
7.	Ступінь впевненості у завтрашньому дні	0,311
8.	Власна поведінка стосовно оточуючих людей	0,255
9.	Робота (для тих, хто має роботу)	0,249
10.	Житлові умови	0,245
11.	То, як йдуть зараз справи в Україні	0,241
12.	Рівень захищеності від злочинців	0,133
13.	Стан навколишнього середовища	0,124

Джерело: <http://www.kiis.com.ua>

Почнемо зі встановлення єдиної глобальної причини еміграції населення України за період її незалежності. Це, безумовно, низький рівень задоволеності людських потреб духовного і матеріального характеру. Оскільки категорія “щастя” поки ще не є науковою (“винна” в цьому емоційна складова, що є змінною), є сенс використати категорію “самореалізація особистості”. Вона характеризується ступенем задоволення тих чи інших потреб людини у процесі їх динаміки і цілком корелюється з якістю її життя. При цьому ступінь самореалізації особистості є параметром, який можна виміряти, використавши кваліметричні факторно-критеріальні моделі.

На користь цього параметра вказує також і те, що у класичній ієрархії потреб людини за А.Маслоу, самореалізація, що пов'язана з самоактуалізацією, займає вищий шабель потреб людини. Ієрархія потреб складається з базисних потреб фізіологічного характеру, потреб у безпеці, соціальних потреб, які пов'язані з взаємодією у соціумі, визнання особистого соціального статусу і, нарешті, самоактуалізації як відповідності розвитку, використання здібностей, знань, умінь, особистих якостей людини потребам суспільства і його осередків.

Щоб систематизувати ці потреби (у рамках конструктивного аналізу) пов'яжемо їх зі сферами життєдіяльності людини. Це дасть нам можливість виявити джерела впливу на задоволеність цих потреб з усіма наслідками, які є звідси похідними.

Людина народжується на світ щоб реалізуватися як особистість. Отже, розглянемо чотири сфери, в яких людина так чи інакше перебуває протягом життя і має глибинний мотив самореалізуватися через задовольняння своїх конкретних потреб у правових рамках загальнолюдської моралі та національних традицій (рис. 1).

Вочевидь, якщо дитина з радістю ходить до школи (від якої залишились гарні спогади на все життя), а вже будучи дорослою людиною із задоволенням відвідує вищий навчальний заклад, потім із задоволенням ходить на роботу і повертається з бажанням у сім'ю, відчуваючи себе комфортно за місцем проживання (у домі, мікрорайоні) та за місцем відпочинку, то потреби такої людини задоволені у великому ступені, й рівень її самореалізації достатньо високий. Така людина, скоріш за все, емігрувати не буде.

Розглянемо головні умови та їх вплив на самореалізацію людини у кожній зі сфер життєдіяльності окремо. Почнемо зі сфери трудової діяльності. Наприклад, що означає із задоволенням ходити на роботу чи отримувати задоволення від праці?

Є чотири основних фактори, що впливають на це задоволення.

Перший (залежно від особистих вимог може бути і другим) – це достатня матеріальна винагорода за працю з метою задоволення фізіологічних та інших потреб.

Рис. 1. Квадра сфер життєдіяльності людини, де вона має потребу самореалізуватися

Другий (може бути першим) – відповідність праці здібностям, професійному рівню, діловим та особистісним якостям працівника за принципом “свої сани”.

Третій – якість стосунків з колегами і керівником на принципах взаємопорозуміння і взаємоповаги. Інколи цей фактор може бути вирішальним і стати основним чинником незадоволеності працею в конкретній організації.

Четвертий – умови праці.

Для того, щоб вирішити проблему підвищення рівня задоволеності потреб працівників за всіма чотирма факторами, треба неабиякі зусилля керівника (менеджера). Останній має бути не тільки професійно підготовленим, компетентним у своїй справі, а й за своїми здібностями, діловими і особистісними якостями відповідати цій іпостасі. Також він повинен знати як досягти синергетичного ефекту, управляючи трудовим потенціалом організації. Саме такого менеджера можна назвати елітним [7].

У правовому полі дій менеджера з позиції культури цільового управління треба виділити дві цілі. Йдеться про цілі економічного і соціального характеру. Сутність останньої – підвищення рівня самореалізації працівників організацій. Схематично вплив менеджера на рівень самореалізації працівників у сфері трудової діяльності представлено на рис. 2.

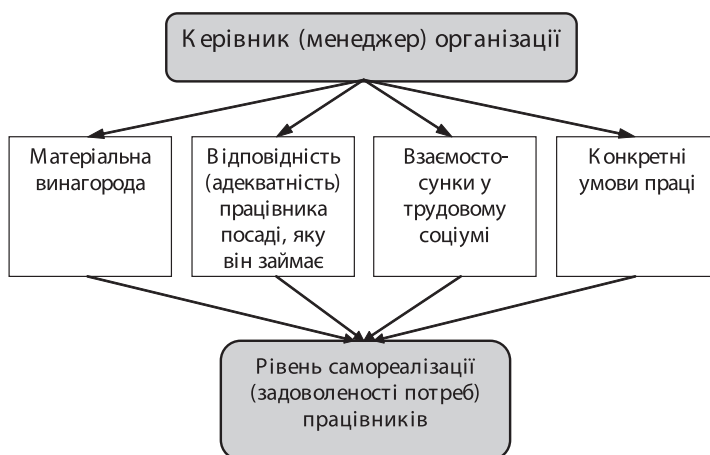

Рис. 2. Вплив менеджера на рівень самореалізації працівників у сфері трудової діяльності

Рівень самореалізації у такій сфері життєдіяльності, як місце проживання і відпочинок обумовлюється ступенем задоволеності відповідних потреб, основні з яких подано на рис. 3.

Оскільки задоволення цих потреб залежить від діяльності органів місцевої влади (адже входить до кола їх компетенції), то ступінь задовольняння мешканців міст, селищ, сіл є результируючим показником діяльності цих органів. Іншими словами, якщо виявити рівень самореалізації мешканців за місцем життя і відпочинку, то це означатиме, що з'явилась оцінка кінцевих результатів діяльності місцевих органів влади. Ситуація не може не поліпшитися, якщо юридично визнати правомірність виявленого у результаті соціологічного опитування рівня самореалізації мешканців (через ступінь задоволеності відповідних потреб) в якості офіційної оцінки діяльності цих органів. Посилення відповідальності владних структур (через налагодження зворотного зв'язку у системі місцевого самоврядування) стає в цьому випадку реальним управлінським кроком до вирішення питання підвищення рівня самореалізації мешканців у цій важливій сфері життєдіяльності людини. У такому разі в органах місцевої влади повинна формуватися нова культура цільового управління [2].

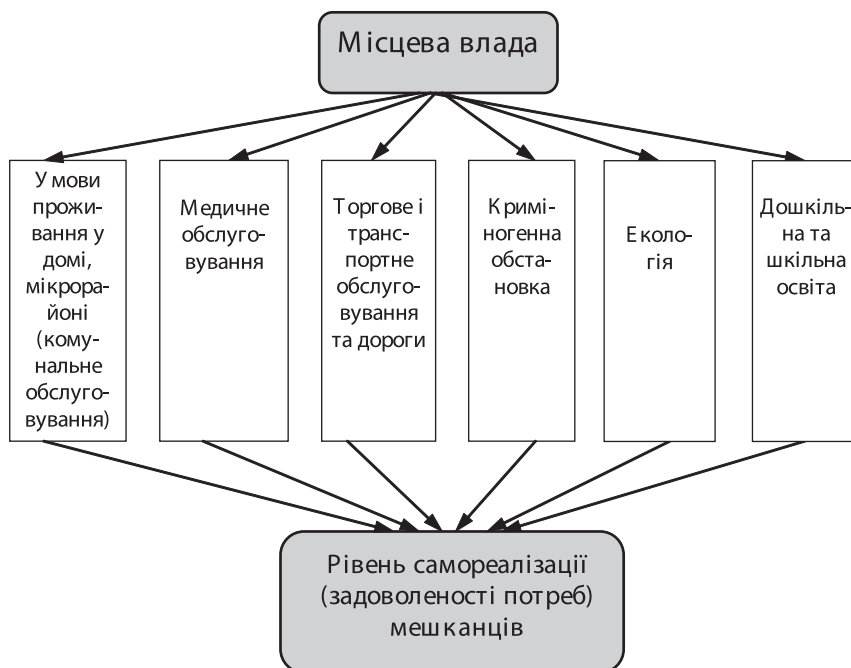

Рис. 3. Вплив органів місцевої влади на рівень самореалізації за місцем проживання і відпочинку

Не враховуючи економічні фактори, самореалізація людини у сім'ї базується, в основному, на задоволенні гармонічності стосунків між подружжям, які відображаються потім на формуванні ціннісних настанов і поведінки дітей, їх сприйнятті оточуючого світу та ін. На жаль, сьогодні при становленні родини (закріпленні шлюбів) ці стосунки слабо прогнозуються, насамперед через недостатність знань про самого себе кожного з подружжя.

Специфічна відмінність середньостатистичної сім'ї – довготривале близьке спілкування особистостей у достатньо замкнутому просторі. У цьому випадку поряд із чуттєвим потягом (на якому базується кохання) набуває ключового значення сумісність подружжя. Сама сумісність може розглядатися з позицій таких факторів: психологічна сумісність характерів; сумісність інтелектуально-духовних сфер; сумісність соціотипів; сексуальна сумісність. Вочевидь, що знання кожного, хто вступив до шлюбу, своїх параметрів сумісності могло би найсуттєвішим чином вплинути на підвищення гармонізації сімейних стосунків. Крім того, знання параметрів сумісності у кваліметричному вимірі дало би змогу на науковій основі здійснювати пошук сумісних пар через комп'ютерну мережу.

У контексті вищевикладеного з метою сприяння самореалізації людини в родині треба вагомо посилити можливості ще у системі освіти прищепити учням прагнення до самопізнання. У цьому зв'язку у Міністерства сім'ї та молоді з'являється нова стратегічна цільова настанова – сприяти людям утворювати гармонічні шлюби. Виступаючи у ролі заказчика перед психологічною і педагогічною наукою (відповідно з розробки теорії сумісності та формування у тих, хто навчається, знань про самого себе), це міністерство може імппульсувати рух щодо створення при районних відділеннях реєстрації шлюбів комп'ютерних центрів, які допомагали б знаходити сумісні пари, чим би виштовхнули з ринку служби знайомств, ціллю яких є лише отримання прибутку, а не створення гармонічних шлюбів.

Самореалізація людини в родині – складний процес, що вирішується завсякчас не вдало стихійно самими родинами. На думку автора, у державі є значні важелі впливу на процес формування гармонічних сімей. Але для цього місія і стратегічні цілі діяльності відповідних державних структур повинні мати людиноцентричну основу, яка вимірювалася б рівнем самореалізації людини.

Самореалізація людини у системі освіти має специфічний характер у зв'язку зі стратегічним впливом пізнавально-педагогічної діяльності на життя людини. Тому вивчення ступеня самореалізації людини у системі освіти може здійснюватися потрібно. Так, це можливо зробити шляхом з'ясування думки батьків, з одного боку, про якість дошкільної та шкільної освіти, з іншого – думки вже дорослої людини, яка робить чи вже зробила свою кар'єру, і нарешті – виявлення бажання самих учнів брати участь в освітянському процесі.

Ступінь задоволеності людини системою освіти має велике значення. Обумовлено це тим, що система освіти впливає на рівень самореалізації в інших сферах життєдіяльності людини, головним чином, через знання людиною самої себе, свого ЕГО.

Наприклад, знання людиною своїх здібностей і ділових якостей впливає на характер “своїх саней” – адекватності працівника посаді, яку він займає. Це допоможе йому знайти своє призначення відповідно до своїх здібностей, що сприятиме кар'єрному росту, а також дасть змогу працівнику оптимальним чином будувати стосунки у трудовому соціумі.

Таким чином, стає очевидним, що система дошкільної і шкільної освіти повинна стати якомога більш людиноцентричною [3], тобто бути орієнтованою не тільки і не стільки на знання, скільки на особистість, на виявлення здібностей, характерних рис особистості, на формування у учнів прагнення до самопізнання. Система вищої освіти має орієнтуватися на підготовку професійно конкурентоспроможних спеціалістів, які за своїми здібностями, діловими і особистісними якостями відповідають професії, яку набули.

Стратегічна перебудова діяльності Міністерства освіти і науки України повинна бути пов'язана з виконанням нової місії: сприяти самореалізації учнів не тільки у процесі навчання, а й у наступній їх життєдіяльності.

Висновки і концептуальні пропозиції

Низький рівень самореалізації людей чи, іншими словами, низька якість життя (через відчуття самих людей) є глибинною причиною масового від'їзду наших найбільш мобільних співвітчизників за кордон у пошуках свого “щастя”.

Конструктивний аналіз факторів, що впливають на рівень самореалізації людини у різних сферах життєдіяльності, показав можливі напрями зміни ситуації на краще шляхом управлінських дій. Останні повинні бути пов'язані з цілеорієнтацією відповідних структур на ступінь задоволення потреб (якість життя) людей у кожній зі сфер життєдіяльності.

На прийняття людиною рішення про еміграцію в першу чергу впливають низький рівень самореалізації в трудовій діяльності, а також у сфері проживання та відпочинку, враховуючи такі чинники, як медичне обслуговування, екологія, криміногенна ситуація та ін.

Характерно, що однією з найважливіших причин масової еміграції (яка перебуває начебто поза сферами життєдіяльності, але незримо присутня скрізь) є незадоволеність існуючим суспільним устроєм в Україні, становлення якого відбувалося в умовах відсутності стратегії подальшого конструктивного розвитку країни і зовсім “розмитой” відповідальності владних структур за кінцеві результати своєї діяльності. Саме це й спричинило наявну сьогодні системну кризу в країні.

Вийти з цієї кризи можливо, якщо віднайти той спрямовуючий ланцюг, потягнувши за який... На думку автора, таким ланцюгом є система державного управління. Якщо перейти до механізму цільового управління (управління за цілями і кінцевими результатами), тоді вдасться органи державного управління повернути “обличчям до людей”, тобто до якості життя усього населення країни.

Але для цього треба мати технологію виміру якості життя населення, аби потім юридично закріпити за кожним органом державного управління свою частину цієї якості. Тоді системна криза відійде сама по собі, адже різні гілки влади будуть зорієнтовані на єдиний показник. Цей показник – підвищення рівня самореалізації людини у правових рамках загальнолюдської моралі і національних традицій, який становить сутність громадянського суспільства. Саме тоді і з’явиться в державі своя ідеологія розвитку українського суспільства.

Джерела

1. *Брайневська Л., Волосюк Г., Малиновська О., Пилинський Я., Попсон Н., Рубл Б.* “Нетрадиційні” мігранти у Києві. – К.: “Стилос”, 2003. – 447 с.
2. *Гошко А.О.* Сучасна управлінська культура в системі місцевого самоврядування: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 312 с.
3. *Дмитренко Г.А.* Система оцінювання якості освіти по цінному кінцевому продукту – стратегічний напрямок її розвитку в Україні // *Культура народів Причорномор’я.* – 2007. – № 115. – С. 29–31.
4. *Малиновська О.* Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми мігрантами: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 236 с.
5. *Малиновська О.* Україна, Європа, міграція: міграція населення України в умовах розширення ЄС. – К.: Бланк-Прес, 2004. – 171 с.
6. *Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи /* За ред. О.В.Позняка. – Умань, 2007. – 276 с.
7. *Ріктор Т.Л.* Державні важелі формування елітного менеджера в системі освіти // *Економіка та держава.* – 2007. – № 12, – С. 69–71.
8. *Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісні та географічні аспекти.* – Тернопіль, 2007. – 60 с.
9. *Українська трудова міграція до країн Європейського союзу у дзеркалі соціології /* Інформаційно-аналітичне видання. Пер. з польської. – Київ–Варшава, 2005.

Анотація. Рассматриваются вопросы конструктивного анализа глубинных причин массовой трудовой миграции населения в независимой Украине. Предложены концептуальные направления устранения этих причин методами целевого управления.

Summary. The questions of structural analysis of deep reasons of mass labor migration of population are examined in independent Ukraine. Conceptual directions of removal of these reasons the methods of management by objectives are offered.

Стаття надійшла до редакції журналу 25.07. 2008 р.